

VI.

Felolvasó ülés.

(1903. május 2.)

1. Orgona-ábránd	<i>Krausz Gusztáv.</i>
2. Schubert »A mindenható«, énekli	<i>Molnár Berta, operaénekesnő.</i>
kiséri	<i>Fábry Edéné.</i>
3. Ima	<i>Fózan Miklós esperes.</i>
4. a) Bach: Air }
b) Goldmark: Air }	hegedűn előadja . . . <i>Lederer Imre.</i>
5. »A biblia mai világitásban« irta és felolvassa	<i>dr. Boros György, theol. dékán.</i>
6. »Izzó tüzek« (költ.) elmondja	<i>Murányi Farkas Sándor.</i>
7. Orgona-ábránd	<i>Krausz Gusztáv.</i>

A biblia mai világitásban.

Mélyen tisztelt hallgatóság!

Önök mosolyogni fognak, ha én ebben a fényes városban hol az ívlámpák árbóczai a mérhetlen siktengert szeldelő hajók kikötőjére emlékeztetnek, azzal kezdem igénytelen felolvasásomat, hogy ezelőtt 30—35 esztendővel, az én tanuló diák-koromban, mi fagygyertyával világitottunk s ha a világitást javítani akartuk, elővettünk egy nagyon egyszerű vasgépezetet, mely leginkább hasonlitható az ollóhoz (koppantónak neveztük) és azzal levágtuk a gyertya hamuját. Ha elég ügyesek voltunk (biz' az ellenkező talán gyakrabban megtörtént), a világitás megjavult. Még kisebb gyermek-koromból arra is emlékszem, hogy koppantónk sem volt s a kisebb diákok sorra az ujjok hegyével kellett, hogy lekapják a gyertya hamuját.

Mi történt azóta, ez alatt a néhány tiz év alatt? Hová lettek azok a nagyon primitiv eszközök s hogy jutottunk el a villanyhoz, acetilenhez? Egy ilyen nagy város ma valóban egy bűvös szekrény, melyben ha egy kis fehér gombot megnyomunk, villám csap szemünkbe s ha egy másikat, a víz özöne áraszt el.

Hiszen itt kézzelfoghatóvá lett, amivel hajdan a kegyes író Isten csodás hatalmát rajzolta le, így szólván: Isten mondá: legyen világosság és világosság lett, vagy így: jőjjenek elé a vizek és úgy lőn.

Ennek a nagy változásnak gyorsaságát csak geometriai progressióval, méreteit csak hatványokkal lehetne megmérni, föltéve, hogy számításunk ideje alatt olyan újabb változás nem jönne létre, amely ismét elől kezdetné a munkát, amelyet nagy valószínűséggel sem mi, sem utódaink nem fognak bevégezni soha, mivel a haladás és a változás éppen olyan állandó, mint maga a létezés. Mióta az első »legyen« elhangzott, olyan sok ismétlődött már, hogy emberi észszel sohasem fogjuk föllelni az elsőt, mert hiszen az, amit az ember valaha elsőnek nevezett, a végtelen isteni tökéletesség országában az embernek csak egy pihenője volt, hogy mint vándor a Jákob kutjában fölüditse szomju keblét, hogy ismét tovább haladjon elkezdett útján, melyen a tudás vágya oly erősen hajtja, hogy bizony még a tiltott gyümölcshez is hozzányul, nem törődve azzal, hogy a lángkardu angyal kiüzi a boldogság paradicsomából, mint Évát, vagy az istennyila halálra sújtja, mint Franklint.

De mit törődik az ember a fárasztó számítással, mit a kényelem feláldozásával, mit a halállal, mikor ő tisztábban akar látni, mint mások láttak s többet akar felfedezni a nagy titokból, mely a homályba el van rejtve!

Az orvosi tudomány a test belsejében képződött bajokat, betegségeket, zuzódásokat, töréseket ez ideig a szó szoros értelmében tapogatódzás útján tudta jól-rosszul fölismerni. Ma már a Röntgen-féle sugarakhoz nyúl s a láthatatlant láthatóvá teszi. Mi most színről-szinre akarunk látni, úgy, amiként hajdan Mózes, midőn őt Isten fölhívta a Sinaira.

Azt hiszem, ebben a gyülekezetben mindenki természetesnek találja, ha én a Dávid Ferencz-egylet felolvasásai sorozatában éppen a bibliáról szándékozom szólni. A bibliáról mai világításban, tehát felhasználva a legújabb világító eszközöket.

Azt tartom, hogy ebben az Egyletben, amelynek czímében a magyar reformátor, Dávid Ferencz neve tűndöklik, kötelességünk színről-szinre szembe nézni a legújabb igazságokkal, melyeket tetszett Istennek kijelenteni az ő mai prófétái által. Igenis, ma is vannak próféták és ma is van kijelentés, sőt több és nagyobb, mint valaha. Ma már sokan vannak, nemcsak a hivatalosak, hanem a választottak is s ki merészeli kétségbe vonni, hogy ha Istennek régen tetszett, hogy ne csak egy ember, pl. Mózes által hozza tudtára a

teremtett világnak az ő akaratát, hanem sokak által, ha némelyek minden habozás nélkül vallják és minden fentartás nélkül hiszik, hogy mindazok, akiknek művei a bibliában benne foglaltatnak, Istentől ihletett emberek voltak s csak az igazat s csak a tökéletest mondták — azóta soha s így ma se lenne már senki, akinek Isten ne jelentené meg akaratját?

Ha el is fogadhatnók, amire azonban nem vagyunk hajlandók, hogy a vallásos és istenes dolgok világában a Jelenések könyvével lezárított Istennek addig gyakorolt nagy munkája: a kijelentés, ezzel kimondhatjuk-e azt is, hogy mindent úgy, azokban a szavakban kell ajkunkra vennünk, ahogy ama szent korban kijelentetett?

Mi következne ebből? Az, hogy az isteni szavakat csak héberül és görögül szabadra használni, mert ezeken történt a kijelentés. Következne az, ami ennél is sokkal meglepőbb, hogy mindenkinek éppen csak azokat a szavakat volna szabad használni, amelyeket Isten ama bizonyos szent íróknak kijelentett vagy tollba mondott. Ámde hol vannak azok az írások? Sehol egyetlen könyv, egyetlen szó, sőt még egy kis betű sem maradt meg úgy, a hogy írva volt, mert az első, tehát eredeti írások elvesztek, csak későbbi másolatok maradtak.

Azok a derék férfiak és nők — mert nagyon valószínű, hogy az ó-testamentumban egynéhány mű nőtől származott — nem gondoltak arra, hogy írásuknak szavai és betűi felett valaha oly sok vitatkozás fog történni. De még előbb kell mennünk és ki kell jelentenünk, hogy ezek a költői és prófétai szellemek első helyen nem az írásra gondoltak. Hiszen az írás mestersége akkor fölötte nehéz dolog volt. Az íróeszközök durvák (kő, fa, bőr), ritkák és drágák. Az irodalomnak vagy írói iskolának se hire, se nyoma. Az eszmék termelői, tehát a gondolkozó főek gondolatjukat élő szóval közölték barátjaikkal, hiveikkel s a közönséggel.

Az a bátor szavu, merész szívű pásztor-próféta, Ámos, aki valószínűleg a legelsők közül való volt, 800 körül Kr. e. azért hagyta oda gazdaságát, hazáját, a Juda-beli Tekoát, vagyis azért ment a szomszéd ország fővárosába, mivel élőszóval, szemtől-szembe akarta megmondani a papnak, meg a királynak a Jáhve szavát: Három bűne miatt Izraelnek, sőt négy miatt meg nem kegyelmezek, mert pénzért adták el az igazat, a szegényt pedig egy öltő saruért. Akik a föld porát áhitják a szegény fejére és a nyomorultak ügyét elfordítják; zálogos ruhákon nyujtózkodnak minden oltár mellett és az elítéltek borából dőzsölnek Istenök házában. (Ám. II. 6—8.)

A királyok gondoskodtak krónikásokról, de ezek, a Sámuel és királyok könyvéből ítélve, vajmi kevés dolgot jegyeztek föl és azt sem nagy hűséggel. Mennyivel kevésbé az, akinek föladata az isteni elhívás szerint az volt, hogy elmenjen és megmondja a Jáhve nevében: Ti nem vagytok az én népem s én sem leszek a tiétek. (Hos. I. 9.) Nincsen hűség, nincsen irgalom és nincsen istenismeret e földön. Hamisan esküsznek és hazudnak, gyilkolnak, lopnak, paráználkodnak és egyik vérontás a másikat éri. Ez a nép olyan, mint azok, akik papjukkal czivódnak. Elvész az én népem, mivelhogy tudománynélkül való. Mivelhogy te megvetetted a tudományt, én is megvetlek téged, hogy papom ne légy. (Hos. IV.)

Csak 620. körül, tehát az északi ország lehanyatlása után látjuk első nyomát annak, hogy a *könyvre*, tehát az írásra fektetnek sulyt. Ekkor a pap megtalálja az első írott törvénykönyvet s a király egy prófétanő tanácsára nyilvánosan felolvastatja. (2 Kir. XXIII.)

Jeremiás próféta iródiákat is tartott magánál s írásait olykor nyilvánosan felolvasta, minthogy a közreadásnak ez volt egyedüli módja, de lám, a király, kinek nem tetszett a tartalom, tűzbe dobatta és megsemmisíti. Tehát a király nemcsak, hogy nem tartja szentnek a ma »szent«-nek nevezett irót, de még művét sem. »Nem rettentek meg, sem ruhájukat nem szaggaták meg a király és szolgálói.« (Jer. XXXVI. 24.)

A ma élő és uralkodó királyok egyik leghatalmasabbja, a németek császára, ugy látszik, egyik nagy elődjét, Józsiást követte, midőn egyik tudós emberét Delitsch professort fejedelmi bőkezűséggel segélyezte és bátorította, hogy elmenjen Babylonba, oda, ahová egykor a zsidó király és népe foglyul vitetett és a régi templomok s királyi lakok romjai között tanulmányt tegyen s az eredményről neki jelentést.

Az elmúlt és a folyó év január havában a tudós férfi hűségesen beszámolt fejedelmi urának, de a fejedelem legalább is a második esetben nem Józsiás királyt, hanem Jehoiakimot követte annyiban, hogy a professor irását széttépni igyekezett. Czáfoló levelet irt egyik hű emberének. — Az eljárások közötti különbséget jellemzi a kor és a fölfogás közötti különbség. A császárt bántja, hogy a tudós a kijelentést magyarázza és a biblia értékét mérlegeli, holott ez éppen olyan természetes, mint az, hogy a ki koronát visel fején, uralkodik népei fölött.

Talán még jobban megvilágítja a régi fölfogást a Mózesről szóló tudósítás. A tiz parancsot Jahveh két kőtáblára írva a Sinai hegyen kezébe adja a kiválasztott férfinak (Exod. XXXI. 18.)

XXXII. 16.,) de lám, ő haragjában a földre sujtja a táblákat úgy, hogy széttörnek. (Exod. XXXII. 19.) Amikor ilyen dolgok megtörténhetnek s oly gyakoriak, bizony akkor kénytelenek vagyunk beismerni, hogy nagyon is emberies fölfogás, emberi, közönséges indulat uralkodott a földön, éppen mint most.

Szerintem s mindazok szerint, akik az igazat szeretik leplezetlen valóságában látni, ezek a jelenségek nemhogy nem lehangolóak, hanem olyan ember-nyomok, amelyeknek láttára bizalmat és bátorságot vehetünk magunknak, hogy ahol járni akarunk, nem tévedünk el, mint teljesen irány nélküli sivatagban, hanem megtaláljuk az utat és fölfedezzük az eddig ismeretlen *rejtélyeket*.

A biblia tanulmányozásánál legyen első gondolatunk, hogy az is éppen olyan *irodalmi termék*, mint bármely más, akár Iliás, akár Sakuntala, akár Siking a neve.

Midőn a magyar közönség előtt ilyen merésznek látszó követeléssel állok elő, mt. hallgatóim, ne gondolják, hogy járatlan úton járok. Eltekintve attól, hogy a mi unitárius elveink szerint az írásokat vizsgálni és bírálni lehetett és kellett is mindig; eltekintve attól, hogy a mi Dávid Ferenczünk a biblia szavai igazságát az írás szellemében kereste, a bibliai kritika terén sem állottunk magunkra. Lám a Luther kortársa és részben a reformáció dicső munkájában megelőzője: Rotterdami Erásmus, a tudományos fölfogással s a józan kritikával megegyezően, csak is azt vette fel az új-testamentum görög kiadásába, amit a görög kéziratokban talált, ellenben kihagyta mindazt, amit az egyházi írók a latin fordításokba a dogmák érdekében ide-oda becsúsztatni jónak láttak volt. Így maradt ki az első és második görög nyomtatott bibliából (1516., 1521.) I. Ján. V. 7., mely a szentháromságnak az egész bibliában egyetlen bizonyító helye volt: »Hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek a mennyben: az Atya, az ige és a szentlélek és ez a három egy.«

Luther még ennél is tovább ment, mert ő kimondotta: minden könyvnek attól függ az értéke, vajjon Krisztust tanítja-e vagy nem. Ami nem Krisztust tanítja, az nem apostoli, ha éppen szent Péter vagy Pál tanítja is, ellenben ami Krisztust prédikálja, még ha Judásé, Pilátusé vagy Heródesé volna is.

Sajnos, hogy a nyílt pályán szép sikerrel föllépett vezetők nem találtak elég bátor követőkre. A protestáns reformáció örökségét félénk szívű s kevés tudású emberek vették kezökbe s hogy az előre látható nagy átalakítás veszélyeit kikerüljék s talán azért is, hogy magukat a munkától megkíméljék, behuzódtak az

inspiráció-tan csigavárába és megelégedtek azzal a hittel, hogy a szentírásnak minden betűjét maga Isten mondotta az írók tolla alá, tehát annak minden szava csalhatatlan igazság.

Hát valljuk meg, a csalhatatlanság dogmáját először nem is annyira a katolikusok, mint éppen a protestánsok alkalmazták a bibliára ilyen mereven.

Az unitárius egyháznak a XVI-ik év száz utolsó felében volt egy nagy tudományu ifju paptanára Kolozsvárt, ki néhány évig püspök is volt. Ez a férfi, Enyedi György, a bibliát alapos és tűzetes vizsgálat alá vette, mert úgy tapasztalta, hogy az írást mindenféle okoskodással, a szavaknak ide s tova forgatásával meg akarják fosztani tiszta értelmétől. Meglepő eredményt ért el, kimutatván, hogy nemcsak az írás maga nem tanítja, hanem az írásmagyarázók sem értenek egyet a magyarázásban, különösen arra nézve, hogy az Isten nem egy, hanem három volna. Ekkor az egység és háromság kérdése körül forgott a vitatkozás.

Az unitárius bibliamagyarázóknak háromszáz éves tételeit megerősítette a legujabb, de általában a számottevő kritika, megerősítették a bibliai irodalom új termékei. Így hát csak azért is mély sajnálkozásra indithatna minket, mai kor gyermekeit, hogy az Enyedi kortársait oly nagyon megzavarták az ő világos és bátor magyarázatai és fejtegetései, hogy száz esztendeig harczoltak ellene hazánkban is a külföldön is.

Csak épen izelítőül érintek egy pár tételt ebből a heves harczból: Melótai Nyilas István: „Szenháromságot tagadó undok rut tévelygésnek“, hajadszálát fölborzasztó káromlásnak, szidalomnak és éktelen gyalázatnak, hamis csavargásnak nevezi az unitárius fölfogást.

Nádudvari Péter a XVIII-ik százban úgy nyilatkozik, hogy valaki a szenháromságot nem hiszi, sőt azt a tudományt ostromolja, nem idvezül, mert szerinte ezt jelenti I. Jan. 2: 23. a ki tagadja a fiut, nincsen annál az Atya is.

Nem lehet tagadni, hogy egy-két erőltetett dogma érdekében nagyon sok erőszak követtetett el a biblián, s ami ennél sokkal károsabb, emiatt csaknem teljesen megakadt a biblia tudományos vizsgálása. Hazánkban alig volt számottevő mozzanat. Weber Samu ev. lelkész 1872-ben élesen veti a magyar papság szemére, hogy „rájok nézve, kivált az utolsó 30—40 év theol. fejlődése végkép nem létezett.“

A 70-es években egészséges és fölüditő fúvalom indult meg. A magyar protestans papság szakított a multtal és a reformatio

utáni orthodoxia indokolatlan félelmével és tartózkodásával. Az előbb idézett Weber tudni véli, hogy „még a leghivőbb orthodox sem állítja, hogy a bibliának minden könyvét az irta, akinek nevét viseli. (A szentírás. Weber S. Egyházi Reform. II. évf. 165).

A következő évben egy ref. pap a Reville szavaival élve mondja: a betű uralma az, ami ma is gátolja valódi haladásunkat, elhomályosítja az evangelium tisztaságát, milliókat tart távol Krisztustól. A szolgaság befolyása alatt vagy ember, vagy betű korlátoz. (Egyházi Reform. 1871. 169. Szeremlei Samu. A biblia története.) Ugyanakkor Hódmező-Vásárhely nagytekintélyű papja igaz szabadelvűséggel elítéli az egykori eretnek-üldözést, melynek fő indító oka: a biblia tanulmányozása és olvasása volt. Az egyház (a katolikus) rájött, hogy a biblia volt forrása a legtöbb eretnekségnek, mely a középkorban fölmerült. Az egyház tüzzel és vassal próbálta az eretnekséget kiirtani. Pálczát tör a magyar bibliák fölött, kimondván: „E fordítások használata többé sem a biblia iránti tisztelettel, sem a kor miveltségi és vallási szükségleteivel nem egyeztethető össze.“ (A biblia története. Egyházi Reform. 1871. 203. 1. u. o. 209.) Ugyanő elítéli a protestans orthodoxiának a biblia betüihez is merev ragaszkodását. Szerinte „a bibliát úgy kell tekintenünk, mint az emberi szellem bármi termékét. (Jézus tanainak ereje. Reville nyomán Jeskó Lajos. Egyh. Reform. 1873. 269.)

Dr. Ballagi Mórt, az enyedi és sárospataki theologiák íróit mellőzve, még csak egyet, a magyar irodalom egyik kiváló és rendkívül szorgalmas munkását, a Dunamelléki ev. ref. egyház költő püspökét, Szász Károlyt, legyen szabad megszólaltatnom: Ami ott (a bibliában) részint a világeredet és a népek őstörténelme, a zsidó nép származása, alakulásai, megoszlásai, részint hadi, házi, egyéni, erkölcsi történelme gyanánt adatik elő, annyira magán viseli a monda költői jellegét, hogy okmányolt történelemnek egyáltalában nem, a bibliai kritika mai állásban pedig még kevésbé fogadható el.

„A bibliai könyvek századok, sőt ezredek át szent könyveknek, kijelentés által súgalt erkölcsi, kétségbevonhatlan hiteleségű történelmi igazságok hordozóinak tartatván, csak későn juthatott hozzá a kritika, hogy a vizsgálás szabadságával válogathassa az egymással ezer szálban összeszótt igazat és költöttet, a történelmit és mondait s az egyenesen értendő és a jelvileg, képlegesen felfogandót.“ (Szász Károly. A világirodalom épőszai 1. 418. u. o. 419.)

Most már fölösleges volna tovább fárasztanom idézésekkel a szives türelmet. Ime a modern kor magyar írói nemcsak hogy elégtételt szolgáltatnak a biblia igazságát keresők szenvedéseierért, hanem beleviszik a magyar szellembe az új kor fölfogását, s ezen a téren is sorakoztatni igyekeznek a tudományra szomjas magyar nemzet fölvilágosultabb elemeit a művelt nemzetek tudósai mellé.

Minthogy ezzel azt is igazoltam, hogy a biblia tudományos és kritikai vizsgálása ma már nem felekezeti érdek, hanem tudományos követelmény, áttérhetek arra, a mit föladatombul kitűztem, hogy egy pár vonásban megmutassam, milyen a biblia mai világitásban.

* * *

A biblia ma egészen új, egészen más a sorrendje, más a tartalma, mások az írói, mások a hősei, sőt ha lehet ily kifejezést használnom, mások az istenei is.

Nem is tudnám megmondani, mely általános nézet változott oly sokat, mint az, amit a bibliából tápláltunk. Mert azt hiszem még a csillagrendszer, az emberi szervezet, a mikrobák fölfedezése, a villany alkalmazása sem olyan meglepő, mint az, ami a bibliával történt, mivel az érintett téreken volt némi ismeretünk ugyanabban az irányban, de a biblia olvasása, értelmezése oly annyira más irányba volt terelve, hogy az előtt csak száz évvel is hihetetlennek mondotta mindenki, hogy oda jussunk, a hol most vagyunk, midőn Egyiptom, Assiria, Babylonia, Görögország, tehát az ugynevezett nagy pogány világ mind beállott biblia-magyarázónak és mindennap új, meglepő világitásban mutatják be, hogy amit gyermekkorunktól kezdve mindig úgy tanultunk és úgy hittük, a hogy az írásban kaptuk, az más egyebet is jelenthet és pedig szebbet, bölcsebbet, igazabbat és költőiebbet.

Igaz, hogy a sorrend teljesen megváltozik. Mózeszt tartottuk vezetőnek a bibliairodalomban, és minden utógondolat nélkül megnyugodtunk azon, hogy az az isteni férfiú épen oly könnyen irhatott öt hatalmas kötetet a pusztában, a hol 40 évig vezette vándorcsapatját, keresve számára ételt és italt, mint a mily könnyen irt 150 zsoltárt Dávid, ki hárfájával csillapítja a beteges lelkű Saul dühöngését, parittyájával leteríti az óriás Góliátot, bátorságával legyőzi az addig megfélemezhetetlen filiszteus tábort.

Ma már Mózeszt kihagyjuk az írók közül és megelégszünk azzal a dicsőséggel, amelyet érdemel, mint népének vezére, ki az egyiptomi szolgaság nehéz igája, a pyramis-építés fáradalmi helyett utat mutatott a tejjel és mézzel folyó földre, hogy ott meg-

települjön a vándorcsoport s hazát és államot alkosson egy oly jeles vezéri talentum erős keze alatt, a milyen Dávid volt. Ma már teljesen megértjük és meg is bocsátjuk az ősi dicsőséget kereső íróknak, hogy azt, aki megfékezte, az ősi nomád szokásokról leszoktatta, a nemzeti Isten, a nemzeti eszme, a családi élet, a társadalmi rend előnyeire figyelmeztette, addig szabadon csapongó népét, törvényhozó tudóssá, Isten emberévé, Isten nevében parancsoló urrá és prófétává emelte.

Előttünk magyarok előtt, kiknek Árpádunk és Szent Istvánunk volt, kiknek egyenesen szívébe markol az a művész, ki ezeket a nemzeti ősokeket a mi ideálunknak megfelelő színekkel festi, — előttünk nagyon könnyen megérthetővé válik, hogy a héber nemzet bölcs törvény-szövegezője nem elégszik meg a különben derék ifjú király Józsiás nevével, annál kevésbé Ezdrás papéval vagy egy Nehemiás bíróéval, midőn a nemzeti és főleg vallási törvényeket örök érvényűekké akarja szentelni. Sokkal bölcsebb eljárást követ. A történelem ködéből kiragadja, égi fényvel megvilágítja a legelső nagy alakot, Mózeszt, kinek személye körül a történelem és legenda fölségesen összeölelkezik és odaállítja a nemzeti Isten, Jahveh elébe és a hatalmas, erős bosszuálló Istentől átvéteti és kihirdeteti vele örök, megmásíthatatlan törvény gyanánt mindazt, a mit egy nemzet ezer év alatt megízlelt és jónak talált arra, hogy ha a hazát nem is védheti meg a külső ellenség nyers erejével szemben, megvédi a nemzetet, vagy a mint ők nevezték, a népet.

* * *

Ez fényesen sikerült. Oly fényesen, hogy a mai napig nemcsak a zsidók, hanem a kereszténység milliói, még azok is, kik az antisemitizmus faji gyűlöletében néha önuralmukat, de mindenestre keresztényi jellegüket veszítik, még azok is hirdetik, hogy a zsidó nép Istennek különösen kedvelt, kiválasztott, isteni népe volt.

A dolog lényege nem fog megváltozni ezután sem, csak a nézőpont és a színezés alkalmazása. Mert bizonyos, hogy a zsidó, Jahvehnak kedvelt és kiválasztott népe volt, de az is bizonyos most már, hogy ezt a fogalmat a zsidó írók zsenije vitte be az irodalomba, addig és azóta is meg nem közelített sikerrel.

A legorthodoxabb keresztény sem fog megütközni, ha mi azt mondjuk, amit már széltiben kezdenek a zsidó modern írók is, hogy a héber nemzet irodalma is csak úgy keletkezett, amint a mienk és a másoké. Lassan indult. Kevés figyelemben részesült,

mert a politikai érdek, hol a nemzeti, hol az idegen s igen gyakran inkább az utóbbi nem engedte, hogy azok a szárnyak, melyeket levágtak egy helyről, megnőjenek más helyen. A Jeremiás próféta esete, mit már érintettünk, nyilván igazolja, hogy az írók nem nagy tisztességnek örvendettek közöttük. Mikor az írók meghódították maguknak az országot, akkor elismerte a közönség is a hébereknél, éppen mint nálunk magyaroknál, hogy az íróké is nagy hatalom, melylyel számolni kell.

A héber írókra akkor került el ez a dicső időszak, mikor a nemzeti eszmények már teljesen vagy jórészt meg voltak öltve. A mikor nem volt országuk, nem volt nemzeti jellegű fővárosuk: a Babyloni fogság után.*) Így magyarázódik meg az a sajátságos jelenség, hogy a papi felfogás, az istenuralom eszméje vonul át a történelmi, a próféta- és a törvény-irodalom termékein is.

Mikor kifelé nem számíthattak sikert. A mikor már fölkellett adni a földi monarchia eszméjét, fölvtették az égi monárchiáját, aki ellen addig oly sokat vétkeztek s megalakították a theokrátiát, melynek az Isten a feje és a főpap a földi helytartója és végrehajtója.

Mindez az átalakítás pedig történt az 5-ik száz közepén kezdve le a 2-ik száz közepéig Kr. e. Hogy ebben a dolog természetete szerint a Mózes nevéhez fűzött irodalom került elől, azt e pár vonás figyelembe vételével megérthetjük. Különben is a Mózes és nagy ősei neve körül rajzolták a nemzeti legendákat, melyek egyben istenlegendák is. Ezek között a világteremtés eszméje helyet követelt, már csak azért is, mivel természetszerű, de főleg azért, mivel Babylouban, hol az irodalmi ébredés kezdődik, megismerkedtek a teremtés szép földolgozásával.

A Mózes nevéhez fűzött könyv különben oly sokféle anyagot ölel fel, hogy már a XVII-ik száz elején ki merte mondani Spinoza, hogy azt nem írhatta egészen Mózes, hiszen saját halálát csak nem írhatta meg. (5 Móz. XXXIV. 5) Arra is rájöhetett volna, a mit most már kétségtelenül látunk, hogy e könyvnek egy tekintélyes része olyan viszonyokról beszél, a melyek nem is a jeruzsálemi első, hanem a második templom korára találunk. Rájöttek, s ezért hálával kell adóznunk a XVIII. és XIX. száz íróinak, hogy a Mózesi könyvek legalább is négy olyan feltűnően elütő tényezőből állanak, a melyeket épen oly kevéssé lehet összetéveszteni egymással, mint az agyagot a palával és a gránitot a vassal.

*) Vajjon nem a XVIII-ik száz babyloni fogsága ébresztette-e föl a magyar nemzetben az irodalom mívelése eszméjét és érzetét?

Mikor a nemzeti szellemet kezdjük féltetni, a történelmi hagyományok után indulunk s ha nem kapjuk meg azt a követ, a melyen Ábrahám álmában a megnyilatkozott eget látta, Árpád ébren az elterülő szép Magyarországot szemlélte, mi emelünk oda követ, mert azt akarjuk, hogy gyermekeink, szomszédaink és általában mindenki tudja meg, hogy az a hely, melyet e kő jelöl, szent hely nekünk. Még ezzel sem elégszünk meg, hanem a dalba, melyet munka közben énekelnek a mezőn, vagy vízmerítés közben a kut mellett, imádkozás közben a templomban, belevisszük a mult eseményeit, mert azt akarjuk, hogy élete, vére, hite és reménysége legyen minden hely, melyet ősök vére áztata.

Hogy még egy összehasonlítást megkíséreltek! A héber nemzet irói Dávid király személyében találták meg azt az eszményileg tökéletes alakot, a kihez fűzték reménységüknek minden szálát a jövőre vonatkozóan. Ámde nagyon jól látták, hogy Dávid király csak a hagyományban s a néphitben él, a honnan könnyen kitörölheti az idő és enyészet. Be kell vinni az irodalomba. És bevitték. — Minthogy Mózesnek lefoglalták a törvényt, Dávidnak adták a cultust. Templomi éneküknek igen nagy részét egyenesen a Dávid „a templom alapító“ nevéhez fűzték. Egyenesen azt irták költeményeikre: Dávidé.

Az irodalmi átalakítás a héber lantos költészettel is olyan módon történt, a hogy a törvényekkel. Azokat a Dávid nevéhez fűzték és azokat is öt könyvre osztották, holott tényleg három, sőt négy külön álló és jórészt sajátos jellegű dalgyűjteményből áll e valóban nagybecsű és örök értékű költői irodalom, a melyben azonban Dávidnak kevéssel van több része, mint a törvény szerzésében Mózesnek.

A magyar irodalom is, de jóval inkább, a közérzület épen így ragadott ki egy néhány nevet a magyar történelemből. Mátyás királyt ötszáz esztendő növeli, s ki mondja, hogy nem igaz vonása az ő jellemének az, amelyet a nép ajakán ma is hallunk róla, mint igazságról. Toldi, az eszményített magyar, miután költőkre, s leginkább miután Arany Jánosra talált, valameddig magyar lesz a magyar, mindig végezni fogja csodás hős tetteit. Kossuth Lajos, s később talán mások is hasonlóan járnak.

Ez a jövő igazságszolgáltatása a multért. Ez a mult szolgálata a jelennek!

* * *

Miután a biblia két legkiválóbb és legnagyobb terjedelmű könyvéről ennyit elmondottam, s miután az időm nagyon fogyatékán

van, le kell mondanom ez állítások tudományos igazolásáról. Olvasóim sziveskedjenek ezuttal elfogadni úgy, mint a legujabb bibliai vizsgálódások eredményét s engedjék meg, hogy ezen eljárásnak az egész bibliára vonatkozó eredményét röviden összegezzem s azzal felolvasásom kerekdedtségét némileg biztosítsam.

Ismét a köztudatban élő fogalomból indulok ki, abból, hogy a biblia sorrendje és osztályozása ez: törvény, próféták és irások. Nem lehet föltűnő a fönnebb elmondottak után, ha azt állitom, hogy ezt a sorrendet is meg kell változtatnunk. Meg azt is, amelyet az új testamentumról hirdettünk: Evangeliumok, apostolok és Jelenések könyve, vagyis profecia.

Ha ilyen általános csoportosítás általában lehetséges, akkor az ó-testamentum könyvei közül első helyre a próféták, az új testamentuméi közül az apostoli iratok teendők. De mihelyt ez a csoportosítás akár az időrendet, akár a tartalmat is jelölni akarja, azt mondjuk, nem felel meg.

Legelső önálló irodalmi termék az Ámos profeciája a VIII-ik századból, de valószínűleg legutolsó is ugynevezett prófétáé, a Dániel könyve a II-ik század közepéről. Azt sem szabad felednünk, hogy a prófétai művek közé veszik a Samuel és Királyok könyvét is, holott azok történelmi, ellenben történelmi hűség és megbízhatóság nincsen bennök. Az egész mű a papi felfogás értelmében dolgozza fel a Mózes öt könyvéből a József, Birák, Samuel és Királyok könyvéből a főbb adatokat.

Az új testamentumban időrendben első hely a Pál apostol leveleit illeti. A Jelenések könyvének egyrésze a 70-es évek kezdetére tehető, de az egész, mint legujabban bizonyossá kezd lenni, nem egyéb, mint a Daniel könyvének keresztényesített átalakítása.

Az új testamentum rendezője az időrendet a tárgy szerint kívánta megállítani, de ma már senki sem teszi első helyre a Máté evangeliumát, aki csak valamit ad a tudományos és kritikai vizsgálódások eredményére. Éppen így a 4-ik evangeliumot kénytelenek vagyunk az összes között a legutolsó helyre, a második század közepére tenni.

A megszokott rend fölbomlik s bizony egyelőre úgy érezzük magunkat, mint valamely pusztító háború, vagy erős vihar után. Romok fölött állunk, de ha nagyon biblikusak szeretünk lenni, fogadjuk el a bibliai próféták által minden esetben használt megoldást: *Miután a kiválasztott nép nem volt hű a Jahvehhoz, el kell szenvednie az ellenség pusztításait, sőt meg kell nyugodni abban,*

hogy egyenesen a Jahveh akarta, hogy a gonosz, a hitetlen elvesszen: míg a városok pusztán állanak lakósok nélkül és a házak emberek nélkül, a föld is mindenestől pusztá lészen . . . míg a népnek csak tizedrésze marad, melyben lészen az elevenség és a szent mag. (Ézs. VI. 11—13.)

Azt, ami szent, nem érheti romlás, nem rothadás, sem pusztulás, sőt visszanyeri eredeti értékét, mert megtisztul a portól és salaktól, melyet ráterített az idő.

Mi fog történni? Az, hogy többé nem mondjuk a Jeruzsálemben működő (710 körül) Ézsaiásának a profecia 40-ik s következő részét, hanem keressük Babylonban a foglyok között a nagyszerű *névtelent*, s midőn arról is fölvilágosodunk, hogy ebben a gyűjteményben nem egy, hanem több szellem termékét óvta meg valamely gondos kéz az elveszéstől, örömünk fokozódni fog, mert látjuk, hogy nemcsak egy, hanem több forrásból fakad fény, melegség és hit.

Kérdezzük meg magunktól elfogulatlanul, nem százszor nagyobb és becsesebb-e a héber zsoltárok könyve, mihelyt tudjuk, hogy egy pár száz esztendő költői szellemü emberei termelték, tehát az *egy* lantos király helyett, egy hatalmas költői gárdája volt a nemzetnek, amely nemcsak vallásos, hanem világi tárgyakat is fölvelt és megénekelt. Így az Énekek-éneke a legszebb szerelmi dalok gyűjteményévé s Jób egy felséges drámává alakul át.

Méltányolni tudom a megszokotthoz való ragaszkodást, de a nélkül, hogy a céltalan rombolásnak híve volnék, kijelentem, nekem nagy lelki élvezetet nyujt egy-egy olyan siker, amelyet legközelebbről Delitsch német professzor a babyloni újabb ásatások eredménye alapján elért. Engemet ilyen esetekben nem annyira az újdonság ingerel, mint inkább az a tény foglalkoztat, hogy az isteni bölcsesség titkaiban még mindig óriási gazdag tárnák vannak kiaknázatlanul.

Gyönyörködtet az a tudat, hogy sem a vandalizmus, sem a barbarizmus, sem a természeti elemek nem tudják végleg megsemmisíteni azt, amiben az örök igazságból egy-egy szikra rejtőzik.

A szóban forgó tárgyra vonatkozóan legyen szabad kérdeznem, nyert vagy vesztett-e értékéből a világ teremtésének gyönyörű rajza, midőn a bibliai kritika kimutatta, hogy nem egy, hanem két leírás van bibliánk első részeiben a teremtésről táplált nagy eszméről? Nyer-e ez a két rajz, vagy veszt értékéből, akár általánosan tudományos, akár vallásos érdekből, ha most már rá jövünk,

hogy 1—2 ezer évvel korábban meg volt születve ugyanez az eszme és meg is volt rajzolva, sőt be volt vésve szilárd kőbe?

Az eredetiség kérdésében már régen döntött a példabeszédek írója, midőn ezt mondotta: nincsen semmi új a nap alatt.

Mi azzal egészítjük ki e példabeszédet: nem történt a zsidó nép életében, nem született gondolatában semmi olyan, ami egy vagy más alakban meg ne lett volna más népeknél is jóval előbb s talán még akkor, a mikor a héber felfogás szerinti világ Kr. e. 4500 évvel teremtetni kezdett volna.

Oh örökké születő új eszméi öröktől fogva megvolt igazságoknak, hála nektek, hogy segítségtökkel sikerült kiterjesztenünk az embervilág életének idejét ezernyi ezer esztendővel; hála nektek, hogy sikerült fölfedeznünk az eddig csak lappangó igazságot. Neked, égi Atya, gyermeki hála és köszönet, hogy nemcsak az őshajdankorban mondottad, hanem most is mondod: legyen világosság és lesz világosság!

Dr. Boros György.

Izzó tüzek.

Megszűnt a vész. Elcsendesültek

A hitviták izgalmai,
A vértanúk, a hitörültek,
A máglyák felkent papjai —
A lobogó szent gyűlölet,
Mely égre néz . . . de öl . . . s ölet:
Pihennek mind békén, tusátlan,
Csillagtalan sötét világban.

Pihennek mind! Nem kérdve s bánva:

Ki — milyen hiteszmének élt?
Egy Isten, egy nap tűzvilága
Sugárzott rajtuk szerteszét.
Egy éj örök köde borul
Rájuk, hol sirjuk domborul,
Hirdetve idők s embereknek:
»Elöttem egy, — hithű s eretnek.

Nevem *Mulandóság* a földön,

A port viszem és kavarom,
Könyörtelen mind romba döntöm
A fűszált s sziklát egy napon.
De *Halhatatlanság* vagyok,
Ha tettél jót, szépet, nagyot,
Ha Klio lapján hirnevednek
Áldást, dicsőséget jegyeztek.

Hajh, mert sokan . . . sokan valának,
 — Bár ajkukon méz és kenet —
 Kik egykoron a félvilágnak
 Felmart testén tort ültének!
 Kiknek lefoglalt hit, nevek:
 Isten, Megváltó — Szeretet.
 Mig lelkük mélyén harczok üszke,
 Boritni mindent lángba . . . tűzbe.

Megszűnt a vész. Nem füstölögnek
 Ma már a máglyák üszkei.
 De zúg . . . morajja kél a földnek:
 »Élek! harczom megküzdeni«
 S hol égre tört előbb a láng,
 Vész, pusztulás, halál gyanánt:
 Ott a föld méhe most dübörgön,
 Izzó tűzként forr, hogy kitörjön.

Világok nyernek fényt a naptól,
 Nyitott könyv az égboltozat.
 Fény, élet kél a gondolatból,
 Eszmék vívják nagy harczukat.
 Viz, lég, hullám s villám felett,
 Harcolnak bár az elemek —
 Urrá lett az ember hatalma,
 Csodák diadalát aratva.

De mig ég és föld csodái nyilván
 Isten fenségét hirdetik:
 A gyarló ész a fényt nem birván,
 Siketvakon tévelyeg itt.
 Hol a *tudás* lát, hisz, remél —
 A *vak*, vakondok éltet él.
 A sorskerékbe kap mégis merészen,
 Hogy az idők folyása visszatérjen.

Fészkére tér a sas, a kánya,
 A tigrisnek van otthona.
 S ember, ki *Istenét szolgálja*,
 Nem ismer itt *hazát* soha!*)
 Botorul megtagadni kész
 Mindent, amit a szív, az ész,
 Örök, édes törvényül oltott
 Emberbe, hogy legyen *itt* boldog.

*) Ime, a franciaországi kongregációk (szerzetesek) készebbek voltak hazájukból a világ bármely részébe inkább kivándorolni — magukkal vivén több mint háromezer millió vagyont — sem-hogy hazájuk törvényeinek magukat alávéssék.

És jöttek az idők teljében

Bölcs Megváltók, nagy szellemek,
Kiknek szívében volt az éden,
S nem ajkukon a szeretet.
Fény és áldás volt életük,
De örök sorsuk mindenütt —
Mindenkoron, — maró eczet, meg
Bürök, börtön, vérpad s kereszt lett.

S foly a harcz még ma is. Örökkön!

Ádáz tusa jó s rossz között.
Minden kis porszemet a földön,
Oh, mennyi köny s vér öntözött!
Tavasz ha jön : virága fáj . . .
Dermedt, zord még mindig a táj.
S hol a nap egy kis fényt melenget:
Virág tövén kigyók sziszegnek.

Minden nagy *Eszme*, szent *Hitelvünk*,

Egy-egy égő vértanuság.
Ott van a mi *Dávid Ferenczünk*,
Ott *Déva* vára, Golgotánk.
A haló port rég sir fedi,
De mi *halhatatlan*, isteni:
Kitört abból, mint üstökös lobogva —
Bevilágítva késő századokba.

Ne csüggedjünk! A tavaszfényben

Lesz, dal, virág, illat, remény.
Kell, hogy az éden visszatérjen,
Uj napfényyel a *hit* egén.
Pihenjete csak vértanuk . . . !
Sirotok lesz majd az az *ut*,
Melyen kigyúl az *Élet*, az *igazság* . . .
A *béke* . . . *szeretet* . . . a *Hitszabadság* . . . !

Murányi Sándor.